

Beiteprosjektet i Agder og Telemark

Beite som ressurs for landbruket og bygda

2008/09

Sluttrapport

Organisering, gjennomføring og økonomi

Innhold

1. Innledning	2
2. Prosjektorganisering	2
3. Gjennomføring.....	4
4. Framdrift	4
5. Omtale av pilotprosjektene	5
Nissedal.....	5
Vinje	6
Tokke	6
Hjartdal	7
Tinn.....	7
Valle.....	8
Gjerstad/Risør	9
Lyngdal	9
Sirdal.....	10
Lindesnes/Mandal.....	10
6. Oppsummering av arbeidet i pilotene.....	11
Areal- og driftssamarbeid	11
7. Egen vurdering av prosjektmodell og gjennomføring	12
8. Hovedmål og delmål.....	13
Mårealisering	14
9. Økonomi	14
10. Konklusjon og viktigste erfaringer.....	15

1. Innledning

Dette er sluttrapport for prosjektet ”Beite som ressurs for landbruket og bygda”, i dagligtale ”beiteprosjektet”, som er gjennomført i Telemark og Agderfylkene i 2008/09.

Store utfordringer i regionen i forhold til å utnytte ressursene på marginale jordbruksarealer og samtidig hindre uønsket gjengroing i kulturlandskapet, var bakgrunnen for at prosjektet ble startet.

Rapporten omhandler organisering, gjennomføring, erfaringer og økonomiske forhold i prosjektet. For faglige resultater vises til fagrapport, sluttrapport fra pilotene samt brosjyre som er utarbeidet parallelt med denne rapporten i etterkant av prosjektet.

2. Prosjektorganisering

Prosjekteiere er bondelag og bonde- og småbrukerlag i Aust-Agder, Vest-Agder og Telemark:

Telemark Bondelag	Telemark Bonde- og småbrukerlag
Aust-Agder Bondelag	Aust-Agder Bonde- og småbrukerlag
Vest-Agder Bondelag	Vest-Agder Bonde- og småbrukerlag

Prosjektet er støtta økonomisk og faglig av Fylkesmannens landbruksavdeling i de tre fylkene. Landbruks- og matdepartementet har støtta prosjektet økonomisk.

Prosjektet har hatt følgende styringsgruppe:

Åse Ingebjørg Homme, Aust-Agder Bondelag, leder av styringsgruppa
Thor Jørgen Tjørhom, ordfører, Sirdal kommune
Ingvar Sundvor, Telemark Bonde- og småbrukerlag
Ole Steffen Gusdal, FMLA Vest-Agder (Åse Egeland, FMLA Telemark, fram til feb 09).
Sven Haugom, pilotrepresentant Sirdal (Vest-Agder Sau og Geit)

Sentralt har det vært ansatt en prosjektleder til å drifte og koordinere prosjektet. Prosjektleder har hatt kontorplass hos Telemark Bondelag i Landbrukets Hus, Sauherad kommune. Hans Jørgen Aase har fungert i stillingen som prosjektleder fra 15.01.08 – 01.06.2009. Fra 01.06.09 og ut året har prosjektlederstillingen vært delt mellom Hans Jørgen Aase og Tone Edland.

I referansegruppa har følgende personer vært med:

Arild Grødum, tilførselssjef Agder, Nortura
Tønnes Hamar, ringleder, Norsk Landbruksrådgivning
Silje Gotehus Lunden, rådgiver, Tine
Julie Grimstad, rådgiver/veterinær, Mattilsynet
Svein Dag Midtsund, jordskifterettsleder, Jordskifteverket
Ragnhild G. Vikesland, rådgiver beitebruk, Norsk Sau og Geit

Referansegruppa har ikke blitt samlet i prosjektperioden, men prosjektleder har rådført seg med medlemmene i fagspørsmål. Flere av medlemmene i referansegruppa har holdt foredrag

på fagsamlinger som er arrangert i regi av prosjektet. Pilotprosjektene har hatt mulighet til å rådføre seg med referansegruppa ved behov.

Prosjektet er gjennomført med 10 delprosjekt. Kommunene i de tre fylkene fikk høsten 2007 anledning til å søke om å bli med som pilotkommune.

Av totalt 13 søknader valgte styringsgruppa med faglig støtte fra FMLA ut følgende kommuner i møte 08.02.2008:

Vinje	Valle
Tokke	Gjerstad/Risør
Nissedal	Lyngdal
Hjartdal	Sirdal
Tinn	Lindesnes/Mandal

Gjerstad/Risør og Lindesnes/Mandal har felles kommunal landbruksforvaltning og søkte om deltagelse og har gjennomført sine prosjekt med aktivitet i begge de involverte kommunene.

Utvelgelsen av pilotene var både faglig og geografisk begrunnet. Søknadene ble vurdert ut i fra status, utfordringer, aktuelle tiltak som var omtalt i søknaden, og geografisk, ut fra ønske om at det skulle være med piloter fra alle tre fylkene, med ulike naturgitte og landbruksmessige forhold.

Fem piloter ligger i Telemark, to i Aust-Agder og tre i Vest-Agder, med forholdsvis store forskjeller i dagens landbruk, historisk utvikling, topografi og landskapsutforming. Pilotene ligger i fem forskjellige jordbruksregioner etter NIJOS (nå Skog og Landskap) sin klassifisering.

Et viktig moment i prosjektet er at det på forhånd ikke var noen klart definert modell eller hypotese som prosjektet sentralt har ønsket å få verifisert. Det har vært opp til den enkelte pilot å ta tak i egne utfordringer, finne lokale løsninger og forsøke å snu negative trender innenfor husdyrnæringa.

Pilotene har hatt sin egen prosjektorganisering, med egen styringsgruppe og prosjektledelse.

Styringsgruppene har i de fleste tilfeller vært sammensatt med representanter fra landbrukskontor, bønder/grunneiere, lokale faglag, lokalpolitikere og i noen tilfelle representanter fra reiselivsnæringa.

Det var en forutsetning at det skulle være prosjektleder i alle pilotene som kunne jobbe med gjennomføringen som et honorert oppdrag. Måten dette er løst på varierer mellom kommunene. I fem av pilotene er det kommunal landbruksforvaltning som har hatt ansvaret for driften av prosjektet, i fire piloter er det hyret inn egen prosjektleder. I Hjartdal er det Kulturlandskapsenteret som har hatt prosjektledelsen.

Ved oppstart ble det inngått avtale mellom pilotkommunen og prosjektet som omhandlet økonomiske og praktiske forhold. Kommunene forpliktet seg til å delta i prosjektet med økonomisk støtte eller egeninnsats til en verdi av 150 000 kr i året i to år. Prosjektstøtten fra LMD ble fordelt med kr 50 000 kr til hver pilot årlig i de to prosjektårene. I tillegg til dette har mange piloter har greid å framskaffe annen finansiering.

I oppstartsfasen ble det videre utformet en prosjektplan for hver pilot som konkretiserte tiltakene i den opprinnelige søknaden sammen med budsjett og framdriftsplan. I etterkant har hver pilot utarbeidet egen sluttrapport, for detaljer vises det til denne.

Kommune	Finansiering	Prosjektledelse	Gjennomføring i henhold til avtale
Hjartdal	Næringsfond/SMIL/Egen innsats	Kulturlandskapsenteret	X
Nissedal	Løyving Næringsfond 50/SMIL/Egeninnsats	Landbruksansvarlig kommunen	X
Vinje	Kommunale midler/SMIL	Prosjektstilling	X
Tinn	Kommunale midler SMIL/Egeninnsats	Prosjektstilling	X
Tokke	Næringsfond/ Egeninnsats	Landbruksansvarlig kommunen	Ikke gjennomført etter planen
Gjerstad/Risør	Kommunale midler/SMIL	Landbruksansvarlig kommunen	X
Valle	Egeninnsats/lønn	Landbruksansvarlig kommunen	X
Lyngdal	Egne stillingsmidler	Landbruksansvarlig kommunen	X
Lindesnes/Mandal	Kommunale midler/Egeninnsats	Prosjektstilling	X
Sirdal	SMIL / Egen innsats	Prosjektstilling	X

Tabell 1. Finansiering, prosjektledelse og gjennomføringsgrad.

3. Gjennomføring

Prosjektleder(ne) sentralt har hatt som hovedoppgave å sørge for at prosjektet er blitt gjennomført i henhold til prosjektplan. Dette har medført følgende oppgaver:

- ❖ Prosjektdrifting generelt: økonomi, profilering, sekretariat
- ❖ Koordinerende rolle for pilotprosjektene
- ❖ Deltakelse på møter i lokale styringsgrupper, oppfølging av pilotprosjektene
- ❖ Saksbehandling og sekretær i samband med møte i sentral styringsgruppe, 8 møter
- ❖ Utarbeiding av enkel brosjyre ved oppstart, og en mer omfattende ved prosjektslutt
- ❖ Saksbehandling i samband med valg av piloter
- ❖ Oppstartsmøte og synfaring i samtlige piloter
- ❖ Arrangering av fem felles prosjektsamlinger, fire med eksterne foredragsholdere
- ❖ Etablering, utforming og drifting av nettsiden www.beitedyr.no, med tilhørende blogg
- ❖ Oppbygging av fotosamling
- ❖ Utarbeiding av fagrappporter
- ❖ Foredrag, innlegg og deltaging på samlinger, møte og arrangement
- ❖ Deltagelse i diverse prosesser og møter vedrørende endringer i tilskuddsordningene
- ❖ Tre fylkesvise gjerdesamlinger, teori og praktiske demonstrasjoner
- ❖ Åpen konferanse i etterkant av prosjektet

4. Framdrift

De ti pilotene ble valgt av styringsgruppa i møte 08.02.08. I etterkant ble det satt i gang prosesser med etablering av delprosjekt i hver pilot. Dette omfattet oppretting av

styringsgruppe, tilsetning av lønna prosjektledelse, definering av prosjektområde, utforming av konkrete prosjekt- og framdriftsplaner og kontakt med grunneierne.

Disse prosessene har vist seg å være mer tidkrevende en forutsatt. Dette gjelder både tilsetning av prosjektleder (klarering, utlysning, avtaler) og grunneierkontakt (avgrensning av område, infomøte, modningstid, avtaler).

I en del piloter var ikke dette på plass før på ettersommer/høst 2008 og en fikk dermed forsinket oppstart i forhold til prosjektplan. To år synes derfor å være noe for kort tid til et prosjekt av denne typen, og i flere av pilotene skal prosjektene videreføres i 2010.

Den korte tidsrammen medfører at pilotene i mange tilfeller har grunneieravtaler og planer klare, men at ikke alle tiltakene er blitt realisert i praksis innenfor prosjektperioden.

I pilotene er inntrykket at prosjektet ellers oppfattes som vellykket.

5. Omtale av pilotprosjektene

Her følger en oppsummering av hvert enkelt pilotprosjekt med fokus på gjennomførte tiltak og de viktigste faglige erfaringer. De som vil vite mer om detaljene i arbeidet, henvises til sluttrapporten for det enkelte pilotprosjekt.

Nissedal

Nordbygda er pilotområde i Nissedal kommune. I Nordbygda er det ca 630 daa jordbruksareal fordelt på 20 gårdsbruk. Det er bosetning på 11 av brukene, og av dem er det 5 som har husdyr (sau, hest og litt storfe).

Jordbruksarealene i Nordbygda er godt samlet og det meste er i bruk. Over tid er en del areal gått ut av drift og det er betydelig gjengroing på små og bratte teiger. I tillegg er kantsoner, grenselinjer, vegkanter og annet restareal under tilgroing. Det har ikke vært innsyn til kulturlandskapet i Nordbygda fra RV 41 på grunn av et skogbelte langs veien.

I Nordbygda finnes mange kulturminner, for eksempel rydningsrøyser og gamle steingjerde som det har vært en målsetting å få fram i dagen igjen.

I prosjektet har en konsentrert seg om to mer avgrensede deler i bygda.

Det største er på ca 50 daa der 27 daa blir nyryddet og inngjerdet. Området har seks grunneiere, tre bor i grenda og tre bor utenbygds.

Det andre området er på ca 20 daa, hvorav ca 7 daa blir ryddet våren 2010. De tre grunneierne bor utenbygds.

Det er gjort langsiktige avtaler med grunneierne. Dette har vært tidkrevende å få til, kanskje spesielt i forhold til grunneiere som ikke bor i bygda. Mange problemstillinger har dukket opp. Å få til god kommunikasjon med samtlige eiere og oppnå forståelse for jordbrukets utfordringer, har vært et viktig prosjektresultat. I tillegg har en fått ryddet gammel kulturmark

som på sikt kan brukes til beite og rekreasjon, og som har gitt innsyn til kulturlandskapet i Nordbygda.

Vinje

I Vinje har fjellbygda Vågslid vært pilotområde. Fjellbygda har sju landbrukseiendommer og har i følge gårdskart ca 172 daa innmarksareal. I forkant av beiteprosjektet var det ikke aktiv drift på noen av gårdsbrukene og den gamle kulturmarka var sterkt preget av gjengroing. Vågslid er porten til Vinje og Telemark for reisende fra Vestlandet på E -134, og det er stor aktivitet innenfor turistnæring og hyttebygging i området.

Grunneierne har gjennom Vågslid grunneigarlag gjort avtale om bruk av innmarka for en periode på fem år. I regi av beiteprosjektet er det henta inn husdyr utenfra. En storfebesetning med Aberdeen Angus kyr har sesongene 2008 og 2009 tatt i bruk den gamle beitemarka. Dyra går på godt arronderte beiteområder, i mange tilfelle på tvers av eiendomsgrensene. Det er så langt investert om lag 150 000 kr i gjerding og gjerdemateriell.

Tiltaket i Vinje er et godt eksempel der en med solid grunneierorganisering og nytenking har fått til et tiltak som har stor kulturlandskapseffekt samtidig som en har styrka næringsgrunnlaget for en aktiv husdyrbruker.

Prosjektet har fått mange positive reaksjoner fra publikum, både fastboende, grunneiere og turister.

Tokke

I Tokke var Skafså valgt ut som pilotområde. I november 2008 ble det gjennomført et informasjonsmøte lokalt med over 30 deltakere. I Skafså er det store utfordringer i landbruket; små innmarksarealer, reduksjon i dyretall, antall bruk i drift går ned og det er meldt om et rekrutteringsproblemer ved eiendomsoverdragelse.

Jordbruksarealene i Skafså er små og ligger spredt over et stort område. Det var derfor planer om å se på rasjonelle løsninger med flytting av dyr og sammenslåing av arealer.

Tokke kommune var med som pilot i beiteprosjektet fram til kommunen valgte å trekke seg som deltaker i februar 2009. Framdrifta hadde da vært liten i mesteparten av 2008, bortsett fra en mer aktiv periode i startfasen.

Det var trolig flere årsaker til at pilotprosjektet ikke ble gjennomført. Den viktigste var nok nedbemanning og omprioriteringer i landbruksforvaltninga i Tokke kommune. Prosjektet ble nedprioritert og det ble lagt ned for liten innsats på tross av grunneierinteresse og et område som absolutt har behov for tiltak.

Det er en klar og lite overraskende konklusjon i prosjektet at viss en skal oppnå resultater er en avhengig av at det settes inn nødvendige ressurser. Mange av kommunene som har tatt prosjektlederansvaret selv, som kommunens egeninnsats, har signalisert problemer med å sette av tilstrekkelig tid.

Det er også et faktum at husdyrnæringa er på vikende front mange steder og at næringa selv ikke greier å mobilisere dersom forholdene ikke blir lagt til rette. Dette synes å være tilfelle i

Skafså. Et lavt økonomisk utbytte ved husdyrhold i mer marginale landbruksområder blir ofte påpekt som den mest vesentlige årsaken.

Hjartdal

I Hjartdal er det tre pilotområder, Sauland, Tuddalsdalen og Gausdalen. Det er en allsidig utnytting av gårdbrukenes beiteressurser gjennom sesongen som var tanken bak planene, en beitesyklus.

I Sauland var planen å sette opp et langt gjerde langs den gamle utmarksgrensa mot Kleppenfjell. Livdyr av sau med lite energibehov skulle gå på et felles utmarksbeite på høsten. Lamma skulle skilles ifra og gå en periode på den beste innmarka for å få optimal tilvekst før slakt.

Isolert sett er tiltaket interessant, men ble endret i løpet av prosjektperioden av to grunner: Blant en del av grunneierne var det motforestillinger pga mulig konflikt med annen bruk av utmarka på høsten. Den andre grunnen var at en i prosjektet har konsentrert seg om tiltak for å holde innmarksbeiter og annen kulturmark i hevd, og derfor i større grad skulle konsentrere seg om arealene innenfor den gamle utmarksgrensa.

Fram til 1950 og 60 tallet var det allsidig husdyrhold på de fleste gårdsbrukene i Sauland, som i mange andre bygder i midtre og nedre del av Telemark. Etter hvert opphørte husdyrholdet på gårdene og det ble satset mer på kornproduksjon. Dette førte til at mange gamle beiter ble tilplantet med granskog, eller etter hvert har grodd til med lauvskog av dårlig kvalitet. I pilotprosjektet i Sauland valgte en derfor å se på muligheten for å rydde og restaurere hagemarksarealene mellom den fulldyrka marka og utmarka. Det viste seg vanskelig å få til en felles avtale for hele området, og det ble i stedet laget egne skjøtselsplaner for de enkelte eiendommene. Innen prosjektperioden synes dette å være en god løsning, men det anbefales at en på sikt utarbeider en felles beitebruksplan.

Et forslag til beitebruksplanen er at dyr fra en større kjøttfebesetning i Sauland kunne beite ned hagemarksarealene midtsommers slik at en fikk tilstrekkelig beitetrykk, og at gresset var attraktivt når sauen kom ned fra fjellet.

I Tuddalsdalen ønsket en å rydde to gamle husmannsplasser og benytte disse som beite for Telemark Spelværring. Det er laget skjøtselplaner, gjerding og rydding er påbegynt.

I Gausdalen skulle den gamle setervollen på Myklestul gjerdes inn og brukes til vekselbeite mellom sau og storfe. Inngjerdingen skulle bygges med sankefelle, en anordning som gjør at sauen kommer inn på vollen, men at den ikke slipper ut igjen.

Tiltaket er svært interessant med tanke på å holde det gamle seterlandskapet åpent, utnytte beiteressursene og lette nedsanking av sau fra fjellet. Det oppfordres sterkt til å gjennomføre planene sommeren 2010.

Tinn

I Tinn er det valgt ut to pilotområder, det største ligger i nærheten av sentrum i Austbygde, det andre området er en setervoll i Nystauldalen.

For Russgrend i Austbygde har Norsk Landbruksrådgivning Østafjells laget en detaljert og lettlest beiteplan som kan være en god mal for andre områder. Planen omfatter arealene til seks eiendommer, med 150 daa fulldyrka mark og 90 daa gammel kulturmark som skal ryddes og beites. Tiltaket vil gi utsyn til Tinnsjøen, et lett tilgjengelig beiteområde, åpent landskap og synlige dyr i nærmiljøet. Det siste håper en at også kan gi ”kreditt” til landbruksnæringa.

I Tinn er det gjennomført en god prosess som kan være godt eksempel for andre lignende arbeider. Viktige momenter er:

- Engasjerte husdyrbrukere som har stått for ledelse og gjennomføring av prosjektet
- Kommunen v/landbrukskontoret har vært sekretariat og prosjektansvarlig
- Reiselivsnæringa involvert
- Prosess med vurdering og prioritering av areal
- Langsiktige grunneieravtaler
- Et organisert beitelag tar over som avtalepart ved prosjektslutt
- Felles innkjøp av gjerdemateriell
- Utarbeidelse av beitebruksplan
- God informasjon til brukerne
- Rydding, gjerding og beiting

Så langt en kjenner til er avtaler og praktisk gjerding i dette området bare gjort etter de gamle eiendomsgrensene. På sikt kan det vurderes om det kan være en rasjonaliseringsgevinst i et enda tettere samarbeid om arealbruken.

I Tinn er det også gjort et forsøk med utleie av dyr (geiter og koppelam), for å holde landskapet rundt gamle setervoller åpent. Prøvedrifta var vellykka.

Valle

Prosjektområdet i Valle ligger rett øst for sentrum i Vallebygda, i områdene Harstad, Tveiten og Brottveit. Området er et stort sammenhengende jordbrukslandskap på ca 1500 daa der arealbruken nå varierer mellom fulldyrka mark, beitemark og skog. Det er mange spor etter tidligere tiders drift, gamle bygninger, steingjerder og rydningsrøyser.

Eiendomsstrukturen med mange lange og tildels smale teiger preger området. Arealet er fordelt på til sammen 32 grunneiere. Det er en mjølkeprodusent og sju produsenter med sau som har beitedyr der i dag. Beitetrykket er varierende, men er generelt for lavt og mange av teigene er under tilgroing. Dette spesielt i de øvre delene, men enkelte teiger står nå ubrukte og uskjøtta helt ned mot bygda. Teigdelingen er lite hensiktsmessig i dagens husdyrhold.

Oppdelt eiendomsstruktur og mange eiere med differensiert forvaltning av arealene er medvirkende til at beiteressursene ikke blir utnyttet og at kulturlandsverdiene er blitt redusert.

I prosjektet har en fått til langsiktige avtaler med en stor andel av grunneierne. Det var lettest å få oppslutning blant eierne som hadde areal som allerede hadde gått ut av bruk. Grunneiere som også har husdyr, har vært noe mer forsiktige med å inngå langsiktige avtaler, muligens med bakgrunn i at de er bekymret for å måtte gjøre endringer i et allerede fungerende driftsopplegg. Erfaringene viser at det er viktig med god informasjon og at alle får være med å påvirke prosessen.

I 2009 har en fått organisert beitebruken i deler av prosjektområdet. En har fått til allsidig beitebruk med sau og ammekyr på tvers av eiendomsgrensene. Prosjektet blir videreført i 2010. Det er målsetting om å utvide området, sette opp permanente gjerder og rydde tilgrodde teiger. I den gamle grensa mot utmarka i øvre del er det planer om å bygge vegtrasé med langsgående permanent gjerde.

Potensialet ved å få til et samarbeid på arealbruk og drift i dette området synes å være meget stort, og området kan være et godt eksempel for andre når tiltakene er gjennomført.

Gjerstad/Risør

Gjerstad og Risør kommuner har felles landbruksforvaltning og har i beiteprosjektet prioritert tre områder i hver kommune. Landskapet er småkupert og gårdsbrukene og jordbruksarealene i disse kommunene ligger gjerne i mindre og adskilte grender. Mange små og mellomstore eiendommer, delvis med dårlig arrondering, var grunnlaget for at landbruksforvaltningen og næringa ønsket å se på tiltak for å utnytte beiter og dyrka mark bedre.

I de prioriterte områdene er grunneierne informert og involvert, og det er utarbeidet forslag til beitebruksplaner og langsiktige leieavtaler. I hver grend er det gjerne mellom tre og fem gårdsbruk, mens antall husdyrbrukere i områdene varierer fra null til to. Det er en utfordring å skaffe nok husdyr til å holde de prioriterte områdene åpne.

Prosessen er kommet noe ulikt i de forskjellige grendene. De som har kommet lengst har satt opp permanente gjerder og fått dyra ut på gamle beiter som var i tidlig gjengroingsfase.

Det er viktig å få grunneierne i god dialog og få alle involvert i planleggingen. Erfaringen viser også at prosessen krever modningstid.

Gjennom prosjektet har en fått god erfaring med utforming beitebruksplaner.

Lyngdal

Ved prosjektets oppstart var det ikke prioritert noe pilotområde i Lyngdal. Det ble i stedet valgt en annen strategi der en satset på å formidle og koble sammen ledige arealer og beitedyr ved å opprette en form av det som populært kalles beitebank/beitebørs.

Det ble sendt ut spørreskjema til samtlige grunneiere i en avgrenset del av kommunen, (Kvåsdalføret og Opsalsbygda, tot 128 stk), og til samtlige produsenter med grovføretende husdyr i kommunen (77 stk).

Spørreundersøkelsen ga et godt innblikk i hvordan grunneierne og husdyrholderne oppfatter situasjonen.

Et åpent kulturlandskap betyr mye for de aller fleste. De fleste grunneierne med ledige og ubrukte areal var villige til å låne/leie ut dette, men ville stort sett ikke være med å gjøre praktisk arbeid eller foreta investeringer selv.

Undersøkelsen viste at nesten halvparten av husdyrbrukerne bruker slåttemark til beite i utstrakt grad. Med tanke på skjøtsel av kulturlandskap synes dette uheldig.

En stor andel (80%) av husdyrbrukerne svarer at de har tilgang på tilstrekkelig beiteareal, mens litt under halvparten faktisk sier at de kunne tenke seg å øke dyretallet ved større tilgang på areal.

Spørreundersøkelsen og prosjektet har satt fokus på utfordringene og vurderes til over tid å gi flere ringvirkninger. Den praktiske effekten av beitebanken er vanskelig å måle, men har så langt trolig bare vært moderat.

Det er innvilget flere SMIL søknader om gjerding i de aktuelle områdene og det er inngått avtaler om beitebruk.

Landbruksforvaltningen i kommunen har hatt prosjektlederansvaret, og har av forskjellige årsaker hatt problemer med å avsette nok ressurser for å følge opp de personene som har vist interesse med dyr og areal i beitebanken.

Det synes å være et potensial i å finne en rasjonell måte å formidle dyr og ledige arealer. Det er positivt om den kommunale landbruksforvaltningen som en nøytral part kan stå for dette lokalt. Erfaringene fra Lyngdal viser imidlertid at for å lykkes må det være ressurser for å kunne følge opp initiativene.

Sirdal

I Sirdal kommune ble Tjørhom valgt ut som pilotområde blant fem foreslåtte kandidater. Dette området var i utgangspunktet på ca 200 daa med en oppstykket eiendomsstruktur og med gamle nettinggjerde som adskilte teigene. Nettinggjerdene ble for øvrig lagt ned hver vinter for å unngå snøskader. Det er fem grunneiere hvorav en driver men dyr. I tillegg ble deler av beitet leid ut til to husdyrbrukere utenfra. Beitet er de siste årene hovedsakelig blitt brukt til sau.

Grunneierne og dyreeierne har nå inngått langsiktig avtale på ti år, med mulighet for forlengelse. Det er utarbeidet en enkel beitebruksplan som styrer beitebruken og fordeler kostnader. Det er planlagt allsidig bruk av beitet der både sau, storfe og hest inngår. Det er videre planer om å lage en innhegning for enklere å kunne samle og skille dyr.

Området er utvidet til ca 380 daa ved å involvere gammel kulturmark og utmark i nærområdet. Ytterkantene er inngjerdet med nettinggjerde av tre ulike typer for å teste herdighet mot snøskader. Innenfor beiteområdet kan en nå fjerne et betydelig antall meter gammelt gjerde og oppnå en rasjonell teigdeling.

Lindesnes/Mandal

Kommunene Lindesnes og Mandal har deltatt som en pilot i beiteprosjektet med bakgrunn i felles utfordringer i landbruket samt at kommunene har et felles interkommunalt landbrukskontor. Stadig flere bønder legger opp, kombinert med færre husdyr og intensivering av driften på færre og større produsenter. Dette fører til at den beste jorda nyttes og mer marginale områder blir liggende brakk. Vi ønsket å prøve å bremse denne trenden

gjennom å bruke beiteprosjektet som et middel til å opprettholde eller helst øke beitebruken og skjøtselen av kulturmarka.

Kystkulturlandskapet og gode samarbeidsløsninger mellom interesserte bønder har blitt prioritert.

I denne piloten har en ikke konsentrert seg om et prioritert område slik som i mange andre piloter, en har heller valgt en strategi der innsatsen er blitt fordelt på flere områder og tiltak:

Utarbeiding av skjøtselsplan for Lindesneshalvøya
Informasjonstiltak, fellessamlinger
Samarbeid mellom villsauprodusenter
Etablering av foretak – organisering av produsenter med små besetninger
Kontakt med reiseliv m.v.
Samarbeid med skoler
Bynært beitebruk, Skarvøya i Mandal sentrum
Etablering av vinterhotell for sau

Piloten har lagt mye ressurser i en modell for samarbeidsløsning innen prosjektet Vinterhotell for sau. Målet for dette arbeidet er å lage en generell modell der en samler sauene på vinteren i et nav, hos en "hotellvert", og der en opererer med flere beiteområder hos mange grunneiere på sommeren, såkalte satellitter. Til sammen er dette tenkt som et felles selskap.

Arbeidet har vært knyttet til å beregne potensielle utgifter og inntekter for denne virksomheten, samt å lage forslag til økonomisk fordeling mellom de involverte aktørene. Prosjektet har jobbet fram flere mulige alternativ, og det vil bli utarbeidet en egen rapport med anbefalinger av ulike modeller for å etablere Vinterhotell for sau.

Pilotprosjektet vil bli videreført fram til høsten 2010 og flere tiltak er under planlegging.

6. Oppsummering av arbeidet i pilotene

Areal- og driftssamarbeid

Det viktigste prosjektresultatet er at det i de fleste pilotene har lyktes å prioritere, organisere og planlegge beitebruk over større sammenhengende arealer på tvers av eiendomsgrenser.

Dette er gjort med langsiktige avtaler, 5 til 10 år, som varer videre ut over prosjektperioden. Avtalene involverer aktive husdyrbrukere, samt arealer til andre grunneiere som ikke selv driver jorda, både de som bor både i bygda og de som bor utenbygds. Den praktiske bruken av områdene er beskrevet i beitebruksplaner. Beitebruksplanene er tilpasset lokale forhold og med ulik grad av detaljer.

Videreføringen er i avtalene overlatt til beitelag, eller direkte avtaler mellom grunneiere og husdyrbrukere.

Metoden som er brukt vurderes til å være et godt verktøy for å redusere gjengroing og utnytte alle jordbruksarealer i prioriterte områder. Metoden vurderes å ha stor overføringsverdi til andre områder.

Som nevnt tidligere gjør en forsinket oppstart og en forholdsvis kortvarig prosjektperiode at det er variasjon pilotene i mellom i hvor langt de er kommet i realisering av de praktiske tiltakene, som for eksempel omfatter gjerding, rydding og beitebruk.

I pilotene som er kommet lengst i prosessen, er det gjort større investeringer i solide, permanente gjerder der gjerdetraseen er valgt ut i fra rasjonell drift og ikke etter eiendomsgrensene.

Grunneiersamarbeid på arealbruk og jordbruksdrift i ei bygd eller grend er ei utfordring å få til. Det er stor individuell variasjon i synet på bruken av arealene, hva som er riktig drift, og hva som er et problem. For eksempel er det mange forskjellige syn på hvor problematisk gjengroing i kulturlandskapet er.

Det er også en stor utfordring at mange grunneiere etter hvert har fått et ”perifert” syn på eiendommen, fordi de kanskje ikke bor der og eiendommen ikke har vært i drift på mange år.

I starten er det derfor viktig med god informasjon om hensikten og planene. En må regne med at det trengs modnings- og betenkningstid før grunneierne er klare til å gjøre langsiktige avtaler om bruken av sine arealer. For å komme i gang med arbeidet er det viktig å finne fellesnevnerne som alle er enige om. I mange tilfeller har vi sett at ambisjonene i planene som ble laget i starten var for høye, og at en måtte konsentrere seg om de enkle og lite konfliktfylte tiltakene i starten.

For et godt sluttresultat er en likevel av den oppfatning at solid organisering, modningstid og god planlegging har vært viktig for å få gjennomført tiltak over større område og med mange involverte grunneiere.

Lokale forhold og forutsetninger gjør også at en ikke alltid kan få til et optimalt resultat, men må moderere de opprinnelige planene. Det kan være husdyrbrukere som i dag har avtaler og bruker noen av eiendommene, og ikke har ønske eller interesse av å gjøre om på dagens ordning. Et annet kompromiss er at ny gjerding måtte foregå etter den gamle traseen i eiendomsgrensa, men at det likevel er rom for et samarbeid om drifta. Uansett om det må gjøres tilpassninger, må starten på et samarbeid vurderes positivt.

Det å organisere beitebruk på innmark/gammel kulturmark over større områder, for eksempel grendevis, kan være en krevende prosess. Erfaringene viser at det er fornuftig at det kommer en nøytral person ”utenfra” for å være pådriver, og det er viktig at denne har personlige egenskaper til å gjennomføre prosessen. Det er også viktig at det er nok trøkk, framdrift og kontinuitet i prosessen, her gjelder det å skynde seg langsomt.

Det er også registrert at det er en stor fordel med husdyrbrukere som har behov for mer areal i drifta, og som har et næringsmessig engasjement for at planene skal bli realisert.

7. Egen vurdering av prosjektmodell og gjennomføring

Modellen med en sentral styringsgruppe og prosjektledelse og 10 pilotprosjekt fordelt på tre fylker, er etter vår kjennskap ikke utprøvd i denne regionen tidligere.

Modellen har vist seg å medføre fordeler / framskritt og visse ulemper.

Vi tror at sentral prosjektledelse med ansvar for å koordinere og samordne prosjektene var nødvendig for gjennomføring av denne typen arbeid. Felles milepeler, rapportering og fellessamlinger har trolig medført at de fleste av delprosjektene er gjennomført i henhold til planene.

Telemark og Agder-fylkene har mange felles utfordringer innenfor dette fagområdet, og overføring av kunnskap og erfaringer over fylkesgrensene er nyttig.

Arbeidet med beitedyr og skjøtsel av kulturlandskap er sesongbetont, der prioritering og interesse for temaet ikke er likt fordelt gjennom året. For sentral prosjektleder har det vært en utfordring å fordele arbeidsoppgavene/ressurser jevnt ut over året.

En annen utfordring for sentral prosjektledelse har vært å kunne bidra i detaljer i det enkelte pilotprosjekt. Dette har ofte dreid seg om deltagelse i informasjons- og styringsgruppemøter og enkelte synfaringer i felt. Lange reiseavstander har begrenset mulighetene til å medvirke.

Prosjektet har hatt egen nettside og blogg med en rimelig og enkel utforming. En stor fordel med dette er at alle til en hver tid har hatt tilgang til felles dokumenter, maler og informasjon.

Prosjektleder hadde forhåpninger til at deltakerne i prosjektet i større grad ville bidra med nyheter og stoff på nettsida og hatt et mer aktivt forum på bloggen. Dette har i liten grad lyktes.

8. Hovedmål og delmål

Hovedmålet til prosjektet ble definert slik: **sikre og øke beitebruken for å ta vare på kulturlandskapet i fylka Telemark, Vest- og Aust-Agder, samt identifisere tiltak og ordninger som kan styrke driftsøkonomien i husdyrproduksjoner gjennom aktivt beitebruk.**

Delmål ble i prosjektplanen formulert på denne måten:

1. Øke tilgjengeligheten til og bruken av beiteområde med god kvalitet, tilpassa de driftsformene vi har i landbruket i dag, og fornye vedlikeholdet av beiten.
2. Sikre område med stort biologisk mangfold fra gjengroing og tap av arter. Det er også aktuelt å prøve restaurering av beiteområde som har ligget brakk en periode
3. Øke kompetansen omkring bruk av beite hos beitebrukere og grunneiere, samt hos rådgivningstjenesten og forvaltningen.
4. Utforme tiltak og modeller som bidrar til fornying av nasjonal politikk og forvaltning på området beitebruk. M.a. samarbeidsformer mellom grunneiere og mellom beitebrukere og grunneiere.
5. Styrke samarbeidet landbruk/reiseliv, der kulturlandskapet blir en ressurs i utviklinga av det lokale reiselivet.

6. Se mulige endringer i dagens tilskuddsordninger og regelverk mtp. å stimulere til mer beitebruk og styrke økonomien i husdyrholdet i Agder og Telemark. Eksempelvis utforming av og profil på tilskudd for grovfôretende husdyr.
7. Vurdere effekten av reformer og nye kravsett overfor næringsdrivende i landbruket mtp. beitebruket. Slik som størrelsen på bunnfradrag, høyere grense for å bli registrert i MVA-registeret, investeringskrav knyttet opp mot dyrehelse og HMS.
8. Funn og resultat fra prosjektet formidles til avtalepartene i jordbruket.

Målrealisering

Målrealiseringen i prosjektet varierer mellom de ulike delmålene. Noen av målene er vanskelig å måle direkte. Erfaringene viser også at dette er tidkrevende prosesser, slik at noen av effektene av prosjektet ikke er målbart før om noen år.

Det viktigste resultatet er erfaring med en metode for planlegging og organisering av beitebruken for større områder, se fagrapport/brosjyre. Det vurderes at denne gir resultater i forhold til hovedmål og delmål 1, 2 og 4.

Rapporter, samlinger, brosjyre og nettside gir også grunnlag for å hevde at delmål 3 i stor grad er oppnådd.

I noen piloter er reiselivet involvert i styringsgruppe, men gevinsten er vanskelig å dokumentere, jfr delmål 5. Delmålet føles i liten grad til å være oppnådd.

Delmål 6, 7 og 8 omfatter rammevilkår og tilskuddsordninger. Det er arbeidet noe med disse problemstillingene, men det er ikke definert klare anbefalinger, bare signaler til eierorganisasjonene. Delmålet er ikke realisert ved prosjektslutt.

9. Økonomi

Økonomien i prosjektet kan grovt sett deles i to adskilte regnskap, prosjektet sentralt og pilotregnskapene:

Prosjektet sentralt, med prosjektledelse, koordinerende rolle og fellestiltak er i hovedsak finansiert av BU midler til utviklingstiltak fra de tre deltagende fylkene. Et enkelt regnskapssammendrag for prosjektperioden ser slik ut:

Sum 2008 og 2009:		
Rekneskap 2008		570 229
Rekneskap 2009		559 552
Sosiale kostnader, feriepengar 2010		45 000
Sum		1 174 781
Tilskudd BU midler 2008		600 000
Tilskudd BU midler 2009		600 000
"Overskudd" pr. 31.12.2009		25 219

Styringsgruppa har vedtatt å bruke udisponerte midler ved prosjektslutt til kostnader med opptrykking av brosjyre og til en åpen konferanse om temaet, våren 2010.

Økonomistyringen vurderes som god, drift i henhold til budsjett og finansiering.

Pilotene har sin egen selvstendige økonomi. Denne er basert på egeninnsats/egenandel og en økonomisk støtte fra Landbruks- og matdepartementet på 1.000.000 kr som er fordelt med 100.000 kr på hver av pilotene. En av pilotene måtte avbryte satsningen i løpet av prosjektet, de frigjorte midlene er fordelt på fire av de andre pilotene, etter søknad. Regnskapstall for pilotene kan finnes spesifisert i sluttrapporten til de enkelte pilotene.

10. Konklusjon og viktigste erfaringer

Prosjektet gjennomført i henhold til prosjektplan, men med mindre avvik. Resultat på viktige områder. Ikke oppnådde resultater på noen delmål.

De viktigste faglige resultatene er synliggjort i egen brosjyre.

God ressurstilgang i starten, knappe ressurser i slutfasen.

Kort prosjektperiode, tidkrevende prosesser.